Ed. van Thijn

Terugblik op de kamerverkiezingen van 1956

Een onderzoek in Nieuwer-Amstel [1]

De kamerverkiezingen van 1956 veroorzaakten een golf van vreugde in het socialistische kamp. De PvdA boekte een winst van 3,7 pct. (van 29 pct. in 1952 op 32,7 pct. in 1956) en kwam, ondanks het samengaan van KVP en KNP, als grootste partij uit de bus. De commentatoren voorspelden, na analyse van de cijfers, nog grotere overwinningen in de toekomst. De PvdA had de trend mee. Nederland ging minder traditioneel stemmen.

Pas later zou blijken, dat de verkiezingen van 1956 een hoogtepunt waren geweest in de electorale geschiedenis van de PvdA. De zo bejubelde 'trend' zou na 1956 knakken. En in de strijd om het predikaat 'grootste partij' moest de PvdA weldra weer het hoofd buigen voor de KVP.

1. *Doel en methode van het onderzoek*

Het is interessant om, nu zoveel jaren later, kennis te nemen van de resultaten van een onderzoek, die ons weer verplaatsen in het politieke klimaat waarin de PvdA dat hoogtepunt beleefde. Een onderzoek dat onder auspiciën van de Nederlandse kring voor Wetenschap der Politiek werd gehouden in de gemeente Nieuwer-Amstel, uitverkoren vanwege het in politiek, sociaal en religieus opzicht zeer verscheiden karakter van haar bevolkingssamenstelling. Beoogd werd de dynamiek van de politieke meningsvorming tijdens de verkiezingscampagne in kaart te brengen.

Men heeft zich daarbij bediend van de zgn. *panel-methode,* waarbij eenzelfde groep van personen op verschillende tijdstippen wordt ondervraagd, zodat eventuele wijzigingen in mening en houding, alsmede de factoren die daarop van invloed kunnen zijn

[1] 'Kiezer en Verkiezing', verslag van een onderzoek met betrekking tot de verkiezingen van 1956 in Nieuwer-Amstel voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Rapporteurs: Constance E. van der Maesen, drs. P. Baehr, dr. L. van der Land en drs. G. van Wijk.

geweest, gedurende de verkiezingscampagne op de voet kunnen worden gevolgd.

De panel, die vier keer ondervraagd werd, omvatte 570 personen op een totale gecorrigeerde aselecte steekproef van 1622 personen.

Ondanks het feit dat er tussen onderzoek en rapportage door omstandigheden zoveel jaren verstreken zijn, zijn de uitkomsten nog belangwekkend genoeg om te hopen, dat zij in brede kring de aandacht zullen trekken. Mede doordat het beschikbare materiaal steeds is getoetst aan de resultaten van vergelijkbare buitenlandse onderzoekingen, zijn de rapporteurs er op voortreffelijke wijze in geslaagd, dit voor Nederland unieke onderzoek een 'bovengemeentelijke' betekenis te geven.

2. *De invloed van godsdienst, inkomen en beroep op de politieke keuze.*

De verkiezingen van 1956 waren de eerste kamerverkiezingen na de verschijning van het bisschoppelijk mandement in 1954, waarin de politieke 'eenheid der katholieken' was geëist. Daar was overigens alle reden toe, want het samengaan van KVP en (weltergewicht) KNP deed verwachten, dat de arbeidersaanhang van de KVP deze partij nu wel wat erg 'behoudend' zou gaan vinden, een thema waarop de 'doorbraakcampagne' van de PvdA (Romme of Drees) zich dan ook concentreerde.

Tegen deze achtergrond bekeken levert het Nieuwer-Amstel-onderzoek met betrekking tot de invloed van godsdienst, inkomen en beroep op de politieke keuze enkele opmerkelijke resultaten op.

Wanneer men inkomen en beroep met de partijvoorkeur in verband brengt, blijkt er in Nieuwer-Amstel een opvallende overeenkomst te bestaan tussen de PvdA-aanhang en die van de confessionele partijen. Alle vier partijen rekruteren plm. 2/3 van hun aanhang uit de laagste inkomenscategorie (minder dan *f* 6000,—), terwijl slechts 1/3 van de VVD-aanhang tot de groep der laagstbetaalden kan worden gerekend.

Ook de beroepssamenstelling van PvdA-aanhang en die van de confessionele partijen vertoont grote overeenkomsten, al telt de PvdA wat minder zelfstandigen en wat meer geschoolde arbeiders en lager administratief personeel in haar gelederen. In de VVD-aanhang domineren de hogere en middelbare dienstbetrekkingen, de vrije beroepen en de zelfstandigen, terwijl het percentage arbeiders nagenoeg nihil is.

Als men deze overeenkomsten tussen de aanhang van PvdA en confessionele partijen heeft gesignaleerd, rijst de vraag of de politieke keuze in de 'hogere' sociale lagen wellicht minder sterk wordt beïnvloed door religieuze overwegingen.

Spelen de economische belangen daar een grotere rol dan bij de 'lagere' sociale groeperingen? Of zijn de gesignaleerde overeenkomsten en verschillen toe te schrijven aan het feit, dat het aantal kerkelijken onder de 'hogere' beroepsgroepen kleiner is? Het blijkt nu, dat

– sociaal-economische verschillen bij onkerkelijke kiezers een veel sterkere variatie in politieke keuze teweegbrengen dan bij kerkelijke kiezers. De invloed van deze verschillen wordt echter eerder kleiner dan groter naarmate de ondervraagden uit een hogere categorie komen: van de onkerkelijke handarbeiders stemt 89 pct. op de PvdA, van de onkerkelijke kiezers uit de hoogste beroepsgroepen 51 pct. op de VVD;

– de invloed van de godsdienst blijkt te variëren met de sociaal-economische status: de binding aan de confessionele partijen neemt af naarmate de beroepsgroep hoger is. Dit geldt vooral voor de hervormden (van 'laag' tot 'hoog' stemmen resp. 44 pct., 51 pct. en 67 pct. *niet* op een prot.-chr .partij) maar toch ook voor gereformeerden en de katholieken;

– ook met betrekking tot de 'doorgebroken' kerkelijke kiezers suggereren de cijfers, dat de invloed van de economische motieven in de lagere beroepsgroepen groter is dan in de hogere. De doorbraakstemmen van de hervormde handarbeiders komen praktisch alle aan de PvdA ten goede; de doorbraakstemmen van de hervormden uit de hoogste groepen slechts voor ca. 70 pct. aan de VVD. [2]

De lering die de rapporteurs uit dit alles trekken, is, dat men, alhoewel de invloed van sociaal-economische factoren op de politieke keuze groter blijkt te zijn als er *geen* godsdienstige invloeden meespelen, toch niet mag stellen, dat economische overwegingen *in de plaats van* godsdienstige treden. Wanneer godsdienstige factoren geen rol spelen, ontstaat er ruimte voor een 'complex van motieven', waarvan het economisch eigenbelang er slechts één is. En het gewicht hiervan blijkt te variëren met de sociaal-economische status.

[2] Onder 'doorbraak' verstaan de rapporteurs het stemmen van religieus gebondenen op niet-confessionele partijen.

Deze verklaring komt mij, alhoewel op grond van het beschikbare materiaal niet onjuist, nogal gewrongen voor. Wanneer men zich realiseert, dat zowel de godsdienstige als de economische factoren gewoonlijk te zamen worden gerekend tot de zgn. socio-economische factoren die mede van invloed zijn op het kiesgedrag en dat bekend verondersteld mag worden, dat deze socio-economische factoren een grote invloed hebben op het traditionele gedragspatroon van de Nederlandse kiezers, dan zou men de conclusie van de rapporteurs ook als volgt kunnen formuleren: naarmate de sociaal-economische status toeneemt, neemt de invloed van socio-economische factoren op het kiesgedrag af. Maar, als men de conclusie van de rapporteurs aldus herformuleert, blijkt duidelijk het onwaarschijnlijke van de geconstateerde relatie. Onwaarschijnlijk in die zin, dat aan de sociaal-economische status moeilijk een 'verklarende' betekenis kan worden toegekend. Waarom zouden kiezers met een 'hogere' status minder traditioneel stemmen dan kiezers met een 'lagere' status? Waarschijnlijker is, dat er een andere causale factor in het geding is, die blijkbaar niet expliciet in het onderzoek is betrokken en daarom bij de interpretatie stelselmatig wordt verwaarloosd, nl. het opleidingsniveau. De conclusie van de rapporteurs wordt namelijk heel wat aannemelijker, als men zich realiseert, dat er in Nederland een correlatie bestaat tussen inkomen en beroep enerzijds en opleidingsniveau anderzijds. Wanneer het opleidingsniveau als onafhankelijke variabele was ingevoerd in plaats van de 'sociaal-economische status', zou naar alle waarschijnlijkheid de volgende relatie zijn ontstaan: naarmate het opleidingsniveau toeneemt, neemt de invloed van socio-economische factoren of het kiesgedrag af. Of anders gezegd: naarmate het opleidingsniveau hoger is, wordt er minder 'traditioneel' gestemd en gaat het zgn. 'complex van factoren' meespreken. Een complex van factoren, waarvan het optreden van de partijen tijdens de verkiezingscampagne er één is.

3. *Constante en niet constante kiezers*

Het is de invloed van de verkiezingscampagne die de onderzoekers in de allereerste plaats interesseerde. Niet het traditionele kiesgedrag, maar juist het gedrag van de zwevende en wisselende kiezer was hun studie-object bij uitstek. Met behulp van de panel-methode hebben zij geprobeerd de kenmerken waarin de niet-constante kiezers zich van de constante kiezers onderscheiden, op het spoor te komen.

Bij de analyse zijn de respondenten ingedeeld naar de mate van zekerheid over de voorgenomen keuze en de standvastigheid waarvan zij, naarmate de verkiezingsdag naderde, getuigden.

De respondenten kregen vier maal de vraag voorgelegd op welke partij zij van plan waren te stemmen en, als zij daarover nog in dubio verkeerden, tot welke partij zij zich het meest aangetrokken voelden. Op grond van de antwoorden werden de respondenten in vier categorieën ingedeeld:

a. *de constante kiezers:* kiezers die al bij het eerste interview hun keuze hadden bepaald en zich aan die keuze hebben gehouden;

b. *de weifelende kiezers:* kiezers die hun keuze bij het eerste (en evt. daaropvolgende) interview(s) nog niet hadden bepaald, maar zich wel 'aangetrokken' voelden tot een bepaalde partij;

c. *de onbesliste kiezers:* kiezers die hun keuze bij het eerste (en evt. daaropvolgende) interview(s) nog niet hadden bepaald en zich bovendien tot geen enkele partij aangetrokken voelden;

d. *de wisselende kiezers:* kiezers die bij één der interviews hun keuze hadden bepaald, maar daarop bij latere interviews óf op de verkiezingsdag zelve waren teruggekomen.

Naast deze indeling naar stabiliteit van politieke voorkeur over een korte periode (nl. de verkiezingscampagne), zijn de respondenten nog geclassificeerd naar stabiliteit over een langere termijn (nl. van verkiezing tot verkiezing). Diegenen die sinds 1952 van partij hadden gewisseld, werden de *niet-constante kiezers* diegenen die hun partij van 1952 trouw waren gebleven, de *constante kiezers* genoemd.

Het blijkt nu, dat van die ondervraagden die zich hun keuze in 1952 nog konden herinneren 85 pct. tot de constante en 15 pct. tot de niet constante kiezers behoren.

De stemintenties tijdens de verkiezingscampagne verschaffen ons echter een heel wat dynamischer beeld:

	Stabiliteit tijdens de campagne
constante kiezers	61 pct. (347)
weifelende kiezers	12 pct. (68)
onbesliste kiezers	12 pct. (68)
wisselende kiezers	4 pct. (21)
onbekend	11 pct. (66)
totaal	100 pct. (570)

Een dynamiek die de rapporteurs toeschrijven aan het feit, dat tijdens een verkiezingscampagne 'het dilemma geactiveerd wordt' en de 'alternatieven duidelijk worden gesteld'.

Dat de invloed daarvan op het kiesgedrag niet moet worden onderschat, blijkt uit een vergelijking van de mate van stabiliteit op lange termijn met die op korte termijn:

Stabiliteit tussen twee verkiezingen

Stabiliteit tijdens de campagne	in '52 hetzelfde als in '56	in '56 anders dan in '52	Totaal
constante kiezers	96 pct.	4 pct.	100 pct. (315)
weifelende kiezers	83 pct.	17 pct.	100 pct. (52)
onbesliste kiezers	47 pct.	53 pct.	100 pct. (45)
wisselende kiezers	29 pct.	71 pct.	100 pct. (21)
onbekend	63 pct.	37 pct.	100 pct. (8)
totaal	85 pct.	15 pct.	100 pct. (441)

De overgrote meerderheid van de (op lange termijn) constante kiezers valt zelfs tijdens de verkiezingscampagne niet aan twijfels ten prooi. Van de op lange termijn niet-constante kiezers, daarentegen, blijkt de overgrote meerderheid nog tijdens de campagne in dubio te verkeren. De beslissing om van politieke voorkeur te veranderen wordt door het merendeel der wisselaars pas tijdens de verkiezingscampagne genomen.

Wie zijn de op korte termijn niet-constante kiezers? In welke opzichten onderscheiden zij zich van de op korte termijn constante kiezers?

In de eerste plaats onderscheiden zij zich naar godsdienst. Het zijn de hervormden en vooral de onkerkelijken die hun partijen het minst trouw zijn. Maar de mate van stabiliteit blijkt ook te variëren met het inkomen en het beroepsniveau. In de hoogste inkomenscategorie bevinden zich verhoudingsgewijs meer onbesliste en wisselende kiezers dan in de lagere inkomensgroepen. De hogere dienstbetrekkingen en vooral de academici bevatten eveneens relatief meer onbeslisten en wisselaars, terwijl de geschoolde arbeiders, op de voet gevolgd door de boeren en de ongeschoolde arbeiders, opvallen door een hoge mate van stabiliteit tijdens de verkiezingscampagne.

De stabiliteit op lange termijn vertoont hetzelfde beeld: naar-

mate het inkomens- en het beroepsniveau toenemen neemt het aantal constante kiezers verhoudingsgewijs af.

Is er sprake van een causale relatie tussen sociaal-economische status en mate van politieke stabiliteit? Of is de relatie schijnbaar, doordat in de hogere inkomens- en beroepscategorieën verhoudingsgewijs meer hervormden en onkerkelijken voorkomen? vragen de rapporteurs zich af.

De laatste veronderstelling wordt op grond van het materiaal weerlegd. Weliswaar bevatten de hogere lagen verhoudingsgewijs meer onkerkelijken, maar ook het aantal katholieken is relatief groter.

Maar ook de eerste veronderstelling wordt verworpen. Zo er al een relatie tussen sociaal-economische status en mate van politieke stabiliteit bestaat, zo redeneren de rapporteurs, dan is deze gecompliceerder dan zo op het oog is gebleken. Meer plausibel lijkt hen de veronderstelling, dat de binding van kerkelijke kiezers aan de confessionele partijen in het algemeen een stabiliserende invloed heeft op het stemgedrag, maar dat deze politieke binding in hogere welstandslagen een minder grote betekenis heeft dan in lagere welstandslagen. Vandaar ook dat, zoals reeds bleek, de 'doorbraak' verhoudingsgewijs meer in hogere dan in lagere categorieën voorkomt.

Op zich zelf is deze veronderstelling slechts een verlegging van de problematiek. Want waarom is de politieke binding van kerkelijke kiezers kleiner op 'hoger niveau'? Ook bij de rapporteurs rijst in dit stadium van de analyse de behoefte aan een verklaring. Een en ander, zo stellen zij, zou kunnen samenhangen met een geringere binding aan de kerk of met een grotere mate van politieke 'sophistication'. Daaronder verstaan zij 'het vermogen om sferen rationeel te scheiden'. Anders gezegd: naarmate men minder 'traditioneel' stemt, stemt men meer 'rationeel'. De gedachte aan het opleidingsniveau als onafhankelijke variabele komt ook hier nog niet op. Zou het een te gewaagde veronderstelling zijn geweest, om de conclusie als volgt te herformuleren: Naarmate het opleidingsniveau hoger is, is 'het vermogen om sferen rationeel te scheiden' groter en stemt men minder 'traditioneel'?

4. *Politieke belangstelling en stabiliteit*

Wanneer men de invloed van een verkiezingscampagne op de stabiliteit van het kiesgedrag wil nagaan, neemt de bestudering van de politieke belangstelling uiteraard een voorname plaats

in. Uit tal van buitenlandse onderzoekingen is immers gebleken, dat het vooral de reeds belangstellenden zijn die tijdens een campagne worden bereikt. De minst belangstellenden blijven zelfs tijdens het hoogtepunt van een campagne moeilijk te bereiken.

Ook in het Nieuwer-Amstelonderzoek is nogal wat aandacht besteed aan de politieke belangstelling. De rapporteurs hanteren de daarop betrekking hebbende uitkomsten echter met grote terughoudendheid, omdat naar hun mening het begrip 'belangstelling' te ongedifferentieerd is om als uitgangspunt te kunnen dienen. Zij wijzen erop, dat in buitenlandse onderzoekingen meestal wordt gesproken van 'involvement': de 'betrokkenheid' van de kiezer bij het politieke gebeuren, een begrip dat doorgaans weer als volgt wordt onderverdeeld:

a. interesse in de verkiezingscampagne;
b. belangstelling voor de verkiezingsuitslag;
c. het gevoel zelf politieke invloed uit te kunnen oefenen;
d. het gevoel dat men als burger behoort deel te nemen.

Uiteraard hangen deze vormen van politieke belangstelling samen, maar die samenhang is dikwijls verre van volmaakt. Men kan b.v. totaal geen belangstelling hebben voor de uitslag van de verkiezingen, maar toch, gedreven door burgerzin (uiteraard in een land zonder opkomstplicht) naar de stembus gaan.

De vraag 'Bent u zelf geïnteresseerd in de politiek? Zeer geïnteresseerd, tamelijk geïnteresseerd, of niet geïnteresseerd? levert de volgende resultaten op:

	interesse
zeer geïnteresseerd	5 pct.
tamelijk geïnteresseerd	31 pct.
niet geïnteresseerd	59 pct.
onbekend	5 pct.
totaal	100 pct.

De belangstelling blijkt iets minder groot te zijn bij de vrouwen (64 pct. is niet geïnteresseerd), neemt toe met de leeftijd, maar daalt iets boven de 65 jaar.

De belangstelling blijkt ook te variëren met inkomen en beroep: naarmate het inkomens- en beroepsniveau hoger is, neemt ook de politieke belangstelling toe. De belangstelling blijkt bovendien toe te nemen met . . . de opleiding, zoals uit de onder-

staande tabel (de enige opleidingstabel in het rapport) blijkt:

Interesse en onderwijs

	l.o.	ulo	m.o.	h.o.	onbek.	totaal
zeer geïnt.	3 pct.	5 pct.	11 pct.	6 pct.	—	5 pct.
tamel. geïnt.	28 pct.	37 pct.	34 pct.	53 pct.	9 pct.	31 pct.
niet geïnt.	68 pct	56 pct.	49 pct.	41 pct.	28 pct.	59 pct.
onbekend	1 pct.	2 pct.	6 pct.	—	63 pct.	5 pct.
	100 pct.	100 pct.	100 pct.	100 pct.	100 pct.	100 pct.

Is het deze tabel die de rapporteurs ertoe brengt de verklarende waarde die zij tot dusver aan de zgn. 'sociaal-economische status' toekenden, in dit stadium voor een deel terug te nemen? Er is een verband geconstateerd, zo stellen zij, tussen sociaal-economische status en politieke belangstelling, maar dat betekent nog niet, dat een hogere status tot een grotere belangstelling leidt. 'De hogere status "schept enkele voorwaarden" die de belangstelling begunstigen, nl. een grotere achtergrondkennis, waardoor de belangstelling voedsel krijgt en in stand gehouden wordt, een groter zelfvertrouwen op politiek terrein en een grotere sociale drang om belangstelling te tonen (en wellicht ook een groter gemak bij het beantwoorden van de vraag).' De hogere status 'schept enkele voorwaarden.' De gedachte aan een zekere mate van causaliteit wordt dus nog niet helemaal losgelaten. Een omgekeerde redenering: 'De hogere status wordt door enkele voorwaarden begunstigd, waarvan het opleidingsniveau één der belangrijkste is,' lijkt mij echter beter te passen op de Nederlandse situatie.

5. *Interesse, Conflict en Stabiliteit*

Aan het in Amerikaanse onderzoekingen nogal eens gehanteerde begrip 'cross-pressures' is ook in het Nieuwer-Amstelonderzoek aandacht besteed. Onder 'cross-pressures' worden invloeden verstaan die in onderling tegengestelde richting werken, b.v. religie vs. beroep. Een kiezer die aan dergelijke tegengestelde invloeden blootstaat en dus in een conflictsituatie verkeert, zou minder stabiel zijn in zijn politieke voorkeur. Bovendien zouden deze kiezers, aldus de Amerikaanse auteurs, trachten aan die conflictsituatie te ontkomen door nauwelijks politieke belangstelling aan de dag te leggen. Een gebrek aan belangstelling dat op zijn beurt weer de stabiliteit van de politieke voorkeur zou aantasten.

Wat blijkt hiervan nu in Nieuwer-Amstel? Gebleken is al, dat het vooral de respondenten in de hogere lagen zijn die:

a. meer politieke belangstelling hebben en

b. minder stabiel in hun voorkeur zijn.

Zijn dit dan kiezers die in een conflictsituatie verkeren?

Hoe is hun belangstelling dan te verklaren? Of zijn het juist de lagere categorieën die onderhevig zijn aan cross-pressures? Maar vanwaar dan hun stabiel kiesgedrag?

In tegenstelling tot de Amerikaanse onderzoekers zijn de Nieuwer-Amstelonderzoekers niet uitgegaan van objectieve criteria (b.v. religie vs. inkomen vs. woonplaats) bij de signalering van mogelijke conflictsituaties, maar van een meer subjectief criterium, ontleend aan 'de politieke homogeniteit van de directe sociale omgeving van de ondervraagden,' zoals b.v. de partijkeuze van de huisgenoten. 'Het begrip "cross-pressure" tussen welstandsniveau en godsdienst is in de Nederlandse situatie minder goed hanteerbaar,' betogen zij. Het bleek nu, dat onder diegenen die een 'afwijkende' politieke voorkeur hadden, het aantal geïnteresseerden verhoudingsgewijs hoger was dan onder de andere ondervraagden. Een constatering die ook opging voor hervormde en katholieke doorbraakkiezers. De gereformeerde doorbraakkiezers daarentegen hebben juist minder belangstelling dan de gereformeerden als geheel, een verschijnsel dat zich in dit geval laat verklaren uit de afgenomen band met de Gereformeerde Kerk. Het verband tussen 'cross-pressures' en politieke belangstelling is dus, voor zover aanwezig, tegengesteld aan de relatie die de Amerikaanse literatuur signaleert. Het verband tussen 'conflict' en 'stabiliteit' wordt, daarentegen, wel bevestigd. Onder diegenen die afweken van de keuze van hun huisgenoten, bleek een groter aantal niet-constante kiezers voor te komen. Een relatie die men ook signaleert met betrekking tot de katholieke en de gereformeerde doorbraak-kiezers.

De 'conflictkiezers' zijn dus minder stabiel, maar hebben een relatief grotere politieke belangstelling. Betekent dit nu, zo vragen de rapporteurs zich af, dat er ook een relatie tussen stabiliteit en interesse bestaat? Zij menen zulks niet uit het materiaal te kunnen opmaken. De trouw van de katholieke en hervormde kiezers aan hun partijen berust volgens hen op 'volgzaamheid op een terrein dat men niet overziet' en gaat niet gepaard met politieke belangstelling. De trouw van gereformeerde kiezers

daarentegen wel. Van een eenduidige relatie tussen trouw en interesse kan dus niet worden gesproken.

Al met al zijn we echter met betrekking tot de essentiële vraag: hoe de belangstelling van de 'conflictkiezers' is te verklaren? nog geen stap dichter bij een antwoord gekomen. Waarschijnlijk biedt ook hier, het verhaal wordt eentonig, het opleidingsniveau een uitkomst? Is het niet zo, dat de bewustwording van een politieke conflictsituatie waarin men zich bevindt, op zich zelf al een zekere mate van rationalisatie vereist, evenals het hebben van politieke belangstelling?

De 'cross-pressures' in Nieuwer-Amstel worden ontleend aan die kiezers die werkelijk zijn doorgebroken. Kiezers dus die, zoals is gebleken, verhoudingsgewijs meer voorkomen in de hogere lagen. Maar wat te denken van al die kiezers die niet zijn doorgebroken? De verkiezingscampagne stond vrijwel geheel in het teken van het conservatiever worden van de KVP. De PvdA mikte in hoofdzaak op de katholieke arbeiders en wees hen op het feit, dat de KVP nauwelijks meer een arbeiderspartij was. Van katholieke zijde was er het mandement. Als zich één categorie in een conflictsituatie zou moeten bevinden, dan is het wel de groep der katholieke arbeiders geweest. Maar deze bleven de KVP trouw, hun politieke belangstelling was minimaal en de campagne ging goeddeels aan hen voorbij. Zij waren zich van geen conflict bewust . . . De verklaring van de tegenstelling met de Amerikaanse onderzoekingen is wellicht gelegen in het feit, dat deze uitgingen van potentiële conflictsituaties, terwijl het Nieuwer-Amstelonderzoek uitgaat van actuele, bewustgeworden conflictsituaties. [3]

6. *De kennis van de strijdpunten*

Hoe weinig de kiezers zich in het algemeen van een inzet van de verkiezingen bewust waren, blijkt uit het feit, dat in totaal veel minder respondenten een antwoord gaven op de vraag 'wat nu de belangrijkste strijdpunten tussen de partijen waren', dan op de vraag 'wat de regering nu het eerst moet opknappen'. Op de eerste vraag wist slechts 40 pct. der respondenten een antwoord te formuleren, op de tweede vraag 72 pct.

[3] 'Some such situations may have *no* subjective reality for the voter himself at the moment; it is merely that we as observers can foresee his future vulnerability by virtue of his location within cross-currents of social influence . . .', schrijven b.v. Berelson, Lazarsfeld en McPhee in 'Voting' (1954, pag. 284).

Hoe weinig de politieke partijen er in Nederland in zijn geslaagd de openbare mening rondom relevante beleidspunten te organiseren, moge blijken uit het feit, dat er vrijwel geen verband bleek te bestaan tussen partijvoorkeur en vermelde regeringstaken. Er bleek wel een opvallende relatie tussen leeftijd en vermelde taken: hoe lager de leeftijdsgroep, des te hoger het percentage respondenten dat de woningnood als belangrijkste taak noemt en des te lager het percentage dat de sociale voorzieningen als zodanig aanwijst. De tussengroep (35-49-jarigen) blijkt zich vooral te interesseren voor financieel-economische vraagstukken als lonen, huren en belastingen.

Met betrekking tot de strijdpunten levert het onderzoek zo mogelijk nog minder op. In 'de aan compromissen zo rijke Nederlandse coalitiepolitiek,' zo verzuchten de rapporteurs, is er eigenlijk maar één punt te onderscheiden ten aanzien waarvan de partijen tijdens de verkiezingsstrijd min of meer duidelijke alternatieven stelden en dat was de loonpolitiek.

De partijen brachten drie verschillende standpunten naar voren, die, simpelweg geformuleerd, hierop neerkomen:

a. de overheid moet zich niet met de loonpolitiek bemoeien;

b. de overheid heeft de taak om de loonpolitiek tot in alle onderdelen te leiden;

c. de loonvorming moet overgelaten worden aan het overleg tussen werkgeversorganisaties en vakbonden onder toezicht van de overheid.

De overgrote meerderheid van de respondenten blijkt het meest te voelen voor het compromisstandpunt (c), een meerderheid die, merkwaardigerwijs, het grootst is bij de PvdA-aanhang (75 pct. tegen de aanhang van de confessionele partijen ca. 60 pct.). Voor het overige lopen de standpunten van de PvdA-aanhang en de VVD-aanhang overeenkomstig de standpunten van hun partij uiteen. Het blijkt dat zich onder de constante kiezers meer respondenten bevonden met een opvatting conform aan hun partij dan onder de niet-constante kiezers. De percentages weifelaars, onbeslisten en wisselaars blijken daarentegen onder de niet-conforme respondenten hoger te zijn. Wellicht een teken dat de enige issue in deze campagne toch nog van invloed is geweest op het kiesgedrag.

De sombere constatering van de rapporteurs, zoals die met name ook in Hoofdstuk III, waarin een beschrijving wordt gegeven van de verkiezingsstrijd van 1956, tot uiting komt, dat er in

Nederland nauwelijks verschillen van inzicht bestaan tussen de politieke partijen en dat de opvattingen over actuele politieke problemen minder ver uiteenlopen dan men op grond van de wereldbeschouwelijke tegenstellingen zou vermoeden, is niet onjuist, maar legt naar mijn mening het accent op een verkeerde plaats. Het is toch bijzonder opvallend, dat de opvattingen van de kiezers ten aanzien van het enige punt waarover de partijen zichtbaar van mening verschillen, inderdaad divergeren. Ondanks alle belemmeringen van het meerpartijenstelsel, blijken, als de partijen maar willen, de partijtegenstellingen toch te kunnen doordringen. Een dergelijke conclusie zou ook meer in overeenstemming zijn geweest met de verklaring die de rapporteurs in een eerder stadium hebben gegeven van de geringere stabiliteit tijdens de verkiezingscampagne, zijnde de periode waarin 'het dilemma geactiveerd wordt.'

Conclusies

1. De in 1956 door de KVP en de PvdA gevoerde strijd om de steun van de katholieke arbeiders is goeddeels aan deze groep voorbijgegaan. Weliswaar was de verkiezingscampagne niet zonder effect — het merendeel der wisselingen kwam immers tijdens deze periode tot stand — maar het waren vooral de 'hogere' sociale lagen die in beweging werden gebracht. De politieke participatie (politieke belangstelling, politieke kennis, rationele keuze, enz.) lijkt wel in hoge mate een eliteverschijnsel te zijn.

De mate van bewustwording van de politieke actualiteit is sterk afhankelijk van een aantal eigenschappen, die, ruwweg, door het opleidingsniveau worden geindiceerd. Naarmate het opleidingsniveau lager is, wordt het kiesgedrag meer 'traditioneel' bepaald.

Deze constatering is niet zonder perspectief. Het gemiddelde opleidingsniveau in ons land neemt voortdurend toe. De toenemende betekenis van de massacommunicatiemiddelen (vooral de TV) heeft een gunstige invloed op de politieke informatie. Men mag dus een verminderende betekenis van het traditionele kiesgedrag verwachten. Een trend die niet per se ten goede behoeft te komen aan de 'doorbraak' naar de PvdA (zoals men in 1956 verwachtte) of aan de 'lange golf' naar de VVD (zoals men in 1959 verwachtte), maar die de intensiteit en daarmede de politieke betekenis van de electorale schommelingen zou kunnen doen toenemen.

2. Dat, ondanks de geringe betrokkenheid van de 'lagere' sociale lagen, de polarisatie in de meervoudige politieke verhoudingen (Romme of Drees) toch zo gunstig heeft uitgepakt voor de PvdA, is op het eerste gezicht verbazingwekkend. Wanneer wij de samenvatting die de rapporteurs geven van het 'partijbeeld' van de PvdA citeren: '. . .Samenvattend kunnen wij zeggen dat de kiezers de PvdA voornamelijk als een arbeiderspartij zagen . . . terwijl men ook wel een verband legde tussen de partij en de zorg voor de sociale voorzieningen. Van confessionele zijde werd vooral het niet- of antireligieuze karakter van de partij gelaakt . . . ,' dan neemt die verbazing slechts toe. Hoe is het mogelijk, dat een partij die allerwegen (overigens ten onrechte) wordt gezien als een echte 'arbeiderspartij', zoveel aantrekkingskracht kon uitoefenen op de 'hogere' lagen?

Blijkbaar speelden andere overwegingen een belangrijke rol en nam men het 'arbeiderisme' van de PvdA op de koop toe. De polarisatie tijdens de campagne, die zich zonder resultaat concentreerde op de katholieke arbeiders, had blijkbaar belangrijke neveneffecten. Naarmate de 'politiek bewuste' kiezers meer de indruk hadden dat de verkiezingsstrijd in hoofdzaak ging tussen PvdA en KVP, ging een effect meespelen dat kenmerkend is voor twee-partijensystemen: de angst een 'verloren' stem uit te brengen. Lang niet in die mate als b.v. in Engeland, maar van voldoende gewicht om de PvdA onder leiding van Drees als triomfator uit de bus te doen komen.

3. De verkiezingscampagne van 1956, alhoewel levendiger dan welke naoorlogse campagne ook (de rapporteurs spreken met betrekking tot de strijd tussen KVP en PvdA van 'een felheid en verbetenheid, die voor naoorlogse Nederlandse verhoudingen uitzonderlijk genoemd mogen worden') kende slechts één, voor de kiezers enigermate waarneembare 'issue': de loonpolitiek. Het is niet ondenkbaar, dat de politieke partijen de gesignaleerde verschuiving van 'traditioneel' naar 'rationeel' kiesgedrag kunnen bespoedigen, als zij er zich op gaan toeleggen meerdere, duidelijk waarneembare strijdpunten te ontwikkelen. De omstandigheid, dat de Nederlandse politieke partijen in een meerpartijenstelsel moeten opereren, hetgeen het innemen van duidelijke standpunten ongetwijfeld bemoeilijkt, blijkt als excuus om hun taak als 'opinionleaders' geheel te verwaarlozen, toch niet op te gaan.